

Jacek Zieliński

Zmiany strukturalne i prawne funkcjonowania Kościoła rzymskokatolickiego w okresie międzywojennym

---

Studia Prawnoustrojowe nr 1, 55-62

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jacek Zieliński
Katedra Teorii
i Filozofii Prawa i Państwa UWM

Zmiany strukturalne i prawne funkcjonowania Kościoła rzymskokatolickiego w okresie międzywojennym

Nie sposób zrozumieć dzieje i działania Kościoła, oddzielając je od dziejów państwa, narodu, szerokości geograficznej, w jakiej funkcjonował. Kościół bowiem współtworzy państwo i naród tak, jak narody i państwa współtworzą Kościół i kościoły świata. Wobec tego socjo-historyczno-prawne przemiany Kościoła, kraju i narodu przeplatają się i przenikają wzajemnie i nie sposób mówić o jednych, pominąwszy drugie. Tę swoistą specyfikę wzajemnego oddziaływania, współtworzenia i współtrwania Kościoła i narodu widzimy w sposób szczególnie wyraźny w Polsce na przestrzeni końca XVIII i początku XX w., znaczonej upadkiem (1772 r.) i powstaniem (1918 r.) państwa polskiego¹.

Mapa Polski z 1918 r., wpisana w granice określone traktatami pokojowymi z Niemcami, Rosją, Austrią i Ukrainą oraz decyzjami konferencji Rady Ambasadorów 21 listopada 1919 r., 27 lipca 1920 r. oraz 15 marca 1923 r., nie pokrywała się jednak z granicami istniejących archidiecezji Kościoła katolickiego. W obrębie nowo utworzonego państwa znalazły się trzy metropolie:

---

¹ Ideę wzajemnego wspierania, współtworzenia i współtrwania Kościoła i narodu polskiego w niewoli być może najlepiej wyrazili twórcy i założyciele powstałego w 1842 r. Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego. Dla Bogdana Jańskiego (1807–1840), Piotra Semenkenki (1814–1886) i Hieronima Kajsiewicza (1812–1873) „Zmartwychwstanie, które stało się »imieniem« nowego zgromadzenia, miało przede wszystkim sens religijny i teologiczny – przeżywanie i głoszenie Chrystusa w Jego tajemnicy chwalebego zmartwychwstania. Ale zmartwychwstanie miało dla nich także inny sens: osobisty i dewocyjny, doczesny i polityczny, zmartwychwstanie »ducha« i zmartwychwstanie ojczyzny. Jednym z podstawowych zadań tego zgromadzenia była więc praca nad zmartwychwstaniem ojczyzny. Takie zadanie rodziło pytanie: jak pracować dobrze i skutecznie nad tym zmartwychwstaniem?”. K. Macheta, *Misterium Paschalne Polski według założycieli zmartwychwstańców*, w: *Polska teologia narodu*, Lublin 1968, s. 95.

- gnieźnieńsko-poznańska z sufraganią chełmińską,
- warszawska z sufraganiami: włocławską, sandomierską, płocką, lubelską, kielecką, podlaską i augustowską (sejneńską),
- lwowska z sufraganiami: przemyską i tarnowską.

A także część metropolii mohylowskiej z sufraganiami: wileńską, kucką i znaczna część diecezji mińskiej, wyjęte biskupstwo krakowskie oraz Śląsk Cieszyński, Górny Śląsk, okręg brasławski, Spisz i Orawa, oraz część diecezji wrocławskiej i żmudzkiej. Z archidiecezji lwowskiej Bukowina pozostała w Królestwie Rumunii, część diecezji wileńskiej pozostawiono przy Litwie, a diecezji łuckiej przy Ukrainie, część archidiecezji poznańskiej przydzielono do Niemiec i część diecezji chełmińskiej dołączono do Wolnego Miasta Gdańska.

Nowa struktura diecezji wykazywała spore zróżnicowanie co do ich rozległości i niekorzystne usytuowanie stolic biskupich w stosunku do liczby wiernych, ilości parafii i odległości od nich. Największe terytorialnie były diecezje i parafie na terenach wschodnich Polski przy małej liczbie wiernych przypadających na jedną parafię.

Wysiłek dostosowania granic diecezji do granic Polski podjęty został już w sierpniu 1919 r., a sfinalizowany ustaleniami konkordatowymi w 1925 r. oraz bullą Piusa XI *Vixdum Poloniae unitas* z 28 października 1925 r.²

W dniach 28–30 czerwca 1919 r. odbyła się sesja Episkopatu Polski w Gnieźnie. Polecono na niej biskupowi podlaskiemu Henrykowi Przeździeckiemu przygotowanie projektu reorganizacji Kościoła w Polsce. Od 1921 r. do prac tych włączył się biskup Romuald Jałbrzykowski. Biskup Przeździecki 19 kwietnia 1920 r. rozesłał biskupom ankietę zawierającą pytania dotyczące stworzenia nowych metropolii i diecezji, korektury granic już istniejących oraz przemieszczenia niektórych stolic biskupich. Etapami tej pracy były konferencje Episkopatu odbyte w latach 1921, 1922 i 1924, które zakończono decyzjami konferencji odbytej w Częstochowie 2–3 lipca 1924 r. Dodać należy w tym miejscu, iż w roku 1918 papież Benedykt XV reaktywował diecezję podlaską ze stolicą w Janowie Podlaskim oraz mińską, podolską ze stolicą w Kamieniu Podolskim, a w 1920 r. utworzył diecezję łódzką.

² Szczegółowo tym problemem zajął się Bolesław Kumor w: *Granice metropolii i diecezji polskich (1968–1939)*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 1970, nr 21, s. 352–404 oraz 1971, nr 22, s. 319–402; nadto: B. Kumor, *Projekty zmian w organizacji metropolitalnej i diecezjalnej w Polsce (1918–1925)*, w: *Kościół w Drugiej Rzeczypospolitej*, Lublin 1981. Zob. też: A. Stanowski, *Diecezje i parafie polskie w XIX i XX wieku*, w: *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, t. I, Lublin 1969 oraz „Projekt granic diecezji i metropolii Rzeczypospolitej z czerwca 1922 roku”, znajdujący się w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie; „Teki Sapieżyńskie”, t. XIII, poz. 16 i w nich protokoły Konferencji Biskupów Metropolii Warszawskiej z 18–19 marca 1924 r. i Zjazdu Biskupów Polskich w Częstochowie z 2–4 lipca 1924 r.

Dyskusja w łonie Episkopatu dotyczyła rozbudowy sieci diecezjalnej. Efektem tych wysiłków było utworzenie diecezji katowickiej, częstochowskiej, pińskiej i łomżyńskiej, co znalazło swe odbicie we wspomnianych wcześniej Konkordacie i bulli³. Gwoli podsumowania należy podkreślić, że w Polsce po 28 października 1925 r. było 5 metropolii, 21 archidiecezji i diecezji obrządku łacińskiego, metropolia halicko-lwowska obrządku greckokatolickiego z archidiecezją lwowską, diecezjami przemyską i stanisławowską oraz arcybiskupstwo lwowskie obrządku ormiańskiego⁴.

Ostatecznie, zgodnie z brzmieniem artykułu IX Konkordatu, nowa struktura kościelna w Polsce przedstawiała się następująco:

Obrządek łaciński

1. Prowincja kościelna gnieźnieńsko-poznańska:

- Arcybiskupstwo gnieźnieńsko-poznańskie
- Diecezja chełmińska
- Diecezja włocławska

2. Prowincja kościelna warszawska:

- Arcybiskupstwo warszawskie
- Diecezja płocka
- Diecezja sandomierska
- Diecezja lubelska
- Diecezja podlaska
- Diecezja łódzka

3. Prowincja kościelna wileńska:

- Arcybiskupstwo wileńskie
- Diecezja łomżyńska
- Diecezja pińska

4. Prowincja kościelna lwowska:

- Arcybiskupstwo lwowskie
- Diecezja przemyska
- Diecezja łucka

5. Prowincja kościelna krakowska:

- Arcybiskupstwo krakowskie
- Diecezja tarnowska
- Diecezja kielecka
- Diecezja częstochowska
- Diecezja śląska

---

³ Na mocy decyzji zawartych w bulli utworzono dodatkowo metropolię wileńską.

⁴ Dla pełności dodać należy, iż w 1934 r. utworzono jeszcze administrację apostolską Łemkowszczyzny.

Obrządek greckokatolicki

Prowincja kościelna lwowska:

- Arcybiskupstwo lwowskie
- Diecezja przemyska
- Diecezja stanisławowska

Obrządek ormiański

- Arcybiskupstwo lwowskie

Dla pełności przedstawienia stanu faktycznego należy dodać, iż dzięki usilnym staraniom biskupa Przeździeckiego zaistniał na ziemiach polskich nowy obrządek bizantyńsko-słowiański. W latach 1923–1939 posiadał on 56 parafii; ilościowo więc nie był taki mały. Ten neounicki obrządek, podlegający biskupom łacińskim, o ile zmierzał ku jedności Kościoła w Polsce, o tyle wywołał nieprzychylnie stanowisko Cerkwi prawosławnej. Nie zdołał też odegrać swojej roli.

Ukazując kształt organizacyjny Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce międzywojennej, należy wskazać, iż państwo polskie stało się faktem po ponadstuletnim niebycie. Ta prozaiczna dzisiaj prawda oznaczała wówczas kres walki o zmartwychwstanie Polski, ale zarazem początek trudnej drogi odbudowy Rzeczypospolitej. Nie chodziło jednak tylko o zwykłą odbudowę ze zniszczeń wojennych. Istotnym zadaniem Polaków stał się trudny proces scalania i ukształtowania od nowa w jedno ziem, które rozdarte między trzech sąsiadów poddane były presji przymusowego zrastania czy wrastania w kulturę, gospodarkę, religię i społeczeństwo zaborców. Oznaczało to również proces wywalczania stałych granic i ustroju, przywracania społecznej i gospodarczej jedności, ustalania zasad bytu i działania polskiego Kościoła w nowych warunkach wolnej, odrodzonej Polski.

Proces utrwalania granic państwa polskiego trwał szereg lat. Scalanie ziem polskich dokonywało się wśród krwawych walk z roszczącymi sobie nadal prawo do nich sąsiadami, ale także wśród separatystycznych dążeń Polaków (Śląsk, Wielkopolska) oraz innych grup wielonarodowościowej Rzeczypospolitej (Litwini, Ukraińcy)⁵. Ostatnie problemy graniczne II Rzeczypospolitej rozstrzygnięte zostały w roku 1924, tak więc w sześć lat od jej powstania⁶.

⁵ K. W. Kumaniecki, *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty, 1912 – styczeń 1924*, Warszawa 1924, s. 25; *W XXXV rocznicę Wielkiej Październikowej Rewolucji Socjalistycznej. Materiały – dokumenty*, Warszawa 1952, s. 34; *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, Warszawa 1962, t. 1, s. 18–19, dok. nr 13; *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów*, Warszawa 1958, t. 2, s. 12; M. Kossakowski, *Diariusz*, APAN (Archiwum Polskiej Akademii Nauk), t. 4, cz. 2, k. 18; J. Rączkowski, *Wspomnienia*, Ossolineum – dział rękopisów, t. 2, s. 308; F. Tomassini, *Odrodzenie Polski*, Warszawa 1928, s. 27; H. Zieliński, *Położenie i walka górnośląskiego proletariatu w latach 1918–1922*, Warszawa 1957, s. 223; A. Benisz, *Górny Śląsk w walce o polskość*, Katowice 1930; S. Szpotański, *Sprawa Górnego Śląska na konferencji pokojowej w Paryżu*, Warszawa 1922; Z. Lietz, *Plebiscyt na Powiślu, Warmii i Mazurach w 1920 roku*, Warszawa 1958, s. 87, 241–242.

⁶ K. W. Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 597–603.

Ostatecznie Polska obejmowała swymi granicami obszar 388 634 km², na których zamieszkiwało w roku 1921 około 27 mln osób (w następnych latach liczba ta wzrastała: w roku 1931 – 32 107 tys.; w roku 1939 – około 35 mln mieszkańców)⁷. Ponad trzecią część ludności Polski stanowiły tzw. mniejszości narodowe⁸. Oprócz Kościoła katolickiego, funkcjonowało 41 związków wyznaniowych.

W takich ramach terytorialnych i strukturach ludnościowych miało obowiązywać nowe polskie prawo, również dotyczące spraw wyznaniowych. Wypracowano je w toku długich debat, zakończonych w pierwszym etapie prac uchwaleniem 17 marca 1921 r. Konstytucji II Rzeczypospolitej, zwanej marcową⁹.

Tymczasowa Rada Stanu Królestwa Polskiego powołała na drugim posiedzeniu plenarnym (z inicjatywy księdza, wówczas oficjała, Przędzieckiego) 17 stycznia 1917 r. komisję do opracowania konstytucji oraz ordynacji wyborczej. Komisja ta podjęła pracę 1 marca 1917 r.¹⁰ W trakcie 25 posiedzeń, odbytych pomiędzy 1 marca a 15 czerwca 1917 r., rozpatrywano również sprawy wyznaniowe, obradując nad projektami przedstawionymi przez Z. Cybichowskiego, J. Buzka i J. Siemieńskiego. Projekt został uchwalony 28 lipca 1917 r. Art. 4 ustalał, iż wyznaniem

⁷ *Mały Rocznik Statystyczny 1931*, GUS, s. 2, tab. 2; *Historia Polski w liczbach*, GUS Warszawa 1994, s. 124.

⁸ W roku 1921 było 69,2% Polaków, 14,3% narodowości rusińskiej, 3,9% Białorusinów, 3,9% narodowości niemieckiej, 7,8% narodowości żydowskiej, 0,9% innych. W 1931 r. tereny polskie zamieszkiwało 64,7% Polaków, 16% Ukraińców, 9,8% Żydów, 6,1% Białorusinów, 2,4% Niemców, 1% innych narodowości – Z. Landau, J. Tomaszewski, *Druga Rzeczpospolita. Gospodarka, społeczeństwo, miejsce w świecie (sporne problemy badań)*, Warszawa 1977, s. 117; *Historia Polski...*, s. 157. Tzw. traktat mniejszościowy podpisany 28 czerwca 1918 r. przez Paderewskiego i Dmowskiego, ratyfikowany 31 lipca 1919 r. (Dz. U. RP 1920, nr 35, poz. 189) zapewniał pełną swobodę mniejszościom narodowym zamieszkującym tereny państwa polskiego. Prawa powyższe odnosiły się także do spraw wyznaniowych; oprócz 75,3% katolików było 11,8% prawosławnych, 9,8% członków wyznania mojżeszowego, 2,6% ewangelików, 0,5% obywateli innych wyznań – *Mały Rocznik Statystyczny 1931*, s. 26, tab. 20; *Historia Polski...*, s. 158.

⁹ Wspomniana deklaracja konstytucyjna, uchwalona przez Radę Ministrów 3 maja 1919 r., poddana została krytyce. Trwające od 6 maja debaty wskazywały na duże rozbieżności stanowisk dotyczące spraw wyznaniowych w łonie Sejmu Ustawodawczego. Oprócz rządowej deklaracji zgłoszono szereg innych projektów: projekt Klubu Sejmowego PSL „Wyzwolenie” (6 maja 1919 r.), projekt Związku Polskich Posłów Socjalistycznych (27 maja 1919 r.), projekt Związku Sejmowego Ludowo-Narodowego (30 maja 1919 r.), projekt Klubu Pracy Konstytucyjnej (30 maja 1919 r.), projekt rządowy (1 listopada 1919 r.) oraz projekty prywatne W. Wakara i T. Jankowskiego. Zostały one przedstawione Sejmowi Ustawodawczemu, który przekazał je Komisji Konstytucyjnej. Komisja wypracowała kolejny projekt ustawy zasadniczej, kończąc pracę 12 czerwca 1920 r. Projekt został opublikowany w: *Projekty Konstytucji*, cz. II, s. 5–59.

¹⁰ W skład tej komisji, która 15 marca 1917 r. prowadziła dyskusję nad stanowiskiem Kościoła katolickiego, a 26 kwietnia nad stosunkiem Państwa do wyznań, wchodził: przewodniczący – Alfons Parczewski, wiceprzewodniczący – ks. prałat Zygmunt Chelmiński, sekretarz – Marian Zbrowski, referent – Zygmunt Cybichowski, a także Wacław Niemojewski (marszałek), ks. oficjał Henryk Przędziecki, prof. Józef Buzek, Ludomir Gendyszyński, Henryk Konic, Włodzimierz Kunowski, Władysław Maliniak, prof. Feliks Ochimowski, prof. Michał Rostrowski, Władysław Studnicki, prof. Feliks Starzyński. Projekt konstytucji po przekazaniu władzy w ręce Piłsudskiego stał się nieaktualny.

króla polskiego i jego żony oraz ich potomstwa będzie religia katolicka; podobne rozstrzygnięcia zawierały artykuły 24, 25 i 33 odnośnie regenta i opiekunów małoletniego króla. W art. 48 znalazło się rozporządzenie, iż w skład Senatu z urzędu wejdą arcybiskup warszawski, mianowani przez króla dożywotnio biskupi diecezjalni oraz przedstawiciele duchowieństwa ewangelicko-awsburskiego i ewangelicko-reformowanego. Art. 129 przewidywał, iż religia katolicka stanie się religią stanu. Kwestie szczegółowe odłożono do czasu porozumienia ze Stolicą Apostolską. W art. 130 projekt przewidywał podział związków wyznaniowych na prawnie uznane i prawnie nieuznane przez państwo. Związki nieuznane otrzymałyby prawo do praktyk religijnych w pomieszczeniach zamkniętych, o ile by ich działania nie były sprzeczne z prawem lub normami moralnymi. Taki podział związków wyznaniowych został zaczerpnięty z ustawodawstwa austriackiego (art. 131)¹¹. Wykonywanie wolności religijnej zostało ograniczone ustawami państwowymi, wprowadzono zakaz pozbawiania praw politycznych oraz uchylania się od obowiązków publicznych ze względu na wyznanie. Przewidziano także zakaz zmuszania do udziału w czynnościach lub obrzędach religijnych.

Powołana przez Radę Regencyjną 4 lutego 1918 r. Rada Stanu Królestwa Polskiego zasadniczo nie zmieniła prawodawstwa polskiego w dziedzinie spraw wyznaniowych. Jedną z dyspozycji odnośnie tych zagadnień był dekret przewidujący sakralną formę przysięgi dla ministrów, urzędników, sędziów i adwokatów, uwzględniającą różnice wyznań dla chrześcijan, żydów i mahometan. Rada Stanu została rozwiązana przez Radę Regencyjną 7 października 1917 r., a 14 listopada tego roku oddała pełnię władzy w ręce Józefa Piłsudskiego do czasu wybrania Sejmu¹².

Po oddaniu władzy w ręce Piłsudskiego w styczniu 1919 r. odbyły się wybory do Sejmu Ustawodawczego¹³, którego podstawowym zadaniem było uchwalenie konstytucji. Premier Paderewski 25 stycznia 1919 r. powołał rządową komisję konstytucyjną o nazwie „Ankieta dla oceny projektów konstytucji”. Pracom tym przewodniczył Michał Bobrzyński. Wysiłki komisji rozpoczęte 19 lutego trwały do 12 marca 1919 r. Sprawy wyznaniowe zawierały się w artykułach 97–101 i 107. Projekt Deklaracji Konstytucyjnej uchwaliła Rada Ministrów 3 maja 1919 r. Deklaracja w rozdziale XII zawierała treści dotyczące spraw wyznaniowych. Opierając się zasadniczo na projekcie Komisji Tymczasowej Rady Stanu z 28 lipca 1917 r., nie przyznawała uprzywilejowanej pozycji Kościołowi katolickiemu, przewidując określenie stosunku państwa do Kościoła na podstawie porozumienia ze Stolicą Apostolską. Stosunek do innych związków

¹¹ *Projekty Konstytucji Rzeczypospolitej*, wydanie Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa, Warszawa 1920, s. 113–138; zob. K. Krasowski, *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 1988, s. 44–45.

¹² *Dziennik Praw* nr 2 poz. 2 z dnia 4 lutego 1918 r., *Projekty...*, s. 113 i 139; Druk Sejmowy nr 443 B.

¹³ *Projekty...*, cz. I, s. 11 i n.

wyznaniowych miał się opierać na późniejszych rozstrzygnięciach – po rozpatrzeniu uchwał ich reprezentacji. Utrzymano również w mocy podział związków wyznaniowych na prawnie uznane i nieuznane¹⁴. Projekt Deklaracji Konstytucyjnej nie został przyjęty. W tej sytuacji podjęto wysiłek uformowania innych projektów. Równolegle trwały prace Komisji Konstytucyjnej Sejmu Ustawodawczego, która zakończyła swe prace 11 czerwca 1920 r. W zakresie spraw wyznaniowych projekt Komisji znalazł swe odbicie w Konstytucji marcowej.

Do spraw wyznaniowych w Projekcie Komisji Konstytucyjnej odnoszą się następujące artykuły: art. 36 wprowadzający do Senatu duchownych najliczniejszych obrządków; art. 53 – o sakralnej formie przysięgi prezydenckiej; art. 100 i 112 – stwierdzające równość obywateli wobec prawa i określające prawa mniejszości narodowych i wyznaniowych; art. 114 – uznający wolność sumienia i wyznania; art. 115 – wskazujący granice tej wolności; art. 116 – wprowadzający podział na związki uznane i nieuznane przez państwo; art. 117 – przyznający naczelne stanowisko Kościołowi katolickiemu; art. 118 – mówiący o innych wyznaniach niekatolickich, których sytuacja prawna miała być uregulowana na drodze porozumienia z ich reprezentacjami; art. 119 – wskazujący na warunki prawnego uznania wyznań; art. 125 – wprowadzający obowiązek nauki religii w szkołach oraz art. 126 o prawie do wychowania dzieci w szkole przez nauczyciela tego samego wyznania. Projekt wpłynął na plenum Izby 8 lipca 1920 r.

Konstytucja marcowa uchwalona została na 221. posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego 17 marca 1921 r. Rozdział V, rozstrzygający kwestie powszechnych obowiązków i praw obywatelskich, zawierał również artykuły dotyczące stosunków wyznaniowych w państwie polskim¹⁵. Były to artykuły 95, 96, 102, 110–116, 120 oraz, pośrednio, art. 54, wprowadzający formułę przysięgi prezydenckiej. Ukształtowano w nich stosunki polityczno-prawne pomiędzy państwem polskim a Kościołem na podstawie systemu koordynacji¹⁶. Wpływ na takie, a nie inne sformułowanie Konstytucji miało stanowisko Kościoła katolickiego w społeczeństwie polskim, poparcie i zrozumienie roli Kościoła przez większość parlamentarną oraz konsekwencje wynikające z podpisania w Wersalu tzw. traktatu mniejszościowego. Art. 95 wyrażał prawo do ochrony życia, wolności i mienia. W art. 96 zapewniono obywatelom równość wobec prawa i dostępu do stanowisk publicznych. Art. 102 nakładał na państwo obowiązek stworzenia warunków do opieki moralnej i religijnej nad osobami przebywającymi

¹⁴ S. Krakowski, *Geneza konstytucji z 17 III 1921 r.*, Warszawa 1977, s. 22 i n.

¹⁵ Dz. U. RP nr 44, poz. 267.

¹⁶ Polega on – według opinii J. Osuchowskiego – na traktowaniu państwa i Kościoła jako dwóch równouprawnionych, pozostających ze sobą w związku instytucjach. Całokształt stosunków bywa wówczas określony konkordatem.

w zakładach publicznych (koszary, szpitale, zakłady wychowawcze, przytułki). Zapewnienie obywatelom polskim należącym do mniejszości wyznaniowych prawa do zakładania i zarządzania własnymi zakładami znajdowało się w artykule 110. Art. 111 poręczał wszystkim obywatelom wolność wyznania, dzięki której mogli wykonywać publiczne i prywatne praktyki religijne, o ile nie sprzeciwiało się to porządkowi i obyczajności publicznej. Nadto wyznawanie religii nie mogło stanowić ograniczenia w prawach przysługujących innym obywatelom. Spełnianie obowiązków publicznych (art. 112) stanowiło nieprzekraczalne granice wolności wyznania. Art. 112 zabezpieczał przestrzeganie praworządności; zastrzegł, iż nie można postępować w dziedzinie religii w sposób przeciwny ustawom. Art. 113 wykazywał prawa uznanych przez państwo związków religijnych. Art. 114 zapewniał wyznaniu katolickiemu naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań. Art. 115 określał stosunki prawne pomiędzy Kościołami mniejszości religijnych a państwem. Z brzmienia art. 116 wynikało, iż państwo polskie nie odmówi uznania nowego lub nieuznanego wyznania, jeśli jego urządzenie, nauka i ustrój nie są przeciwne porządkowi publicznemu i obyczajności. Natomiast art. 120 określał obowiązek nauki religii w szkołach utrzymywanych przez państwo lub ciała samorządowe.

Podnoszona w okresie powojennym dominacja Kościoła katolickiego przy formowaniu tejże Konstytucji nie znajduje swego potwierdzenia we wspomnianych artykułach. Zapewnienie naczelnego stanowiska wśród równouprawnionych wyznań sprowadzało się często do ostentacyjnego manifestowania katolicyzmu narodu z okazji państwowych uroczystości. Sam przebieg tworzenia Konstytucji wskazuje również na to, że istniała silna opozycja przeciwna nadaniu Kościołowi katolickiemu zbyt dużej rangi w życiu społecznym i to także w gronie ludzi oddanych Kościołowi. Konstytucja wprowadziła szeroki zakres demokratycznej wolności.

Konsekwencją podjętych w Konstytucji marcowej w art. 114 ust. 2 zobowiązań było zainicjowanie prac przygotowawczych do uformowania konkordatu ze Stolicą Apostolską.

Artykuł niniejszy nie pretenduje do przedstawienia wszystkich zagadnień życia Kościoła katolickiego w Polsce międzywojennej. Jego zadaniem było wskazanie roli Kościoła w dziele odbudowy państwowości polskiej po roku 1918. Wkład Kościoła we wspólnym wysiłku podniesienia z upadku Ojczyzny wyrażał się nie tym, że Kościół katolicki zapewnił swym wiernym prawne zabezpieczenia funkcjonowania struktur kościelnych, ale przede wszystkim dążnością do ujednoczenia i wytworzenia wspólnych tradycji kościelnych. Decyzje dotyczące organizacji terytorialnej Kościoła sankcjonował kształt terytorialny II Rzeczypospolitej. Stabilizacja strukturalna i prawna wymuszała minimalizowanie różnic mentalności społeczeństwa polskiego, wynikających z wcześniejszych podziałów dzielnicowych.